

Марына СВІСТУНОВА

ДА 410-ГОДДЗЯ ВЫДАННЯ «АНТЫРЫЗІС»

Пачатак XXI стагоддзя стаў адлічваць пятую сотню гадоў цэламу шэрагу твораў, якія актыўна вывучаюцца гісторыкамі і філолагамі; твораў, якія былі добра, а часам нават скандальна вядомыя ў Вялікім Княстве Літоўскім; твораў, жанр якіх можна вызначыць як рэлігійна-палемічны. Кожны з такіх твораў ёсць унікальнае сведчанне сваёй эпохі і з гэтай прычыны варты пільнай увагі.

На самым пачатку рэлігійнай палемікі, абуджанай правядзеннем Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 года, узнікае адно з найбольш вядомых сачыненняў у абарону праваслаўных — «Апокрысіс» Хрыстафора Філалета (Вільня, 1597, на польскай мове; Астрог, 1598, на тагачаснай літаратурнай мове Вялікага Княства Літоўскага, якую мы вельмі ўмоўна (у сувязі з адсутнасцю агульнапрынятага адпаведнага тэрміна) будзем называць старабеларускай). Галоўным літаратурным апанентам Філалета стаў ананімны аўтар «Антырызіса» (Вільня, 1599, на старабеларускай; там жа, 1600, на польскай мове). Паколькі і «Апокрысіс», і «Антырызіс» з’яўляюцца творамі рэлігійнай палемікі, то законы апошняй прадвызначылі своеасаблівую ўзаемаабумоўленасць іх назваў. *Антырызіс* у перакладзе з грэчаскай мовы — ‘супраць адказу, адказ на адказ’. Пад адказам тут трэба разумець кнігу Філалета «Апокрысіс», назва якой перакладаецца з грэчаскай мовы як ‘адказ’. Дададзім, што і Філалет складаў «Апокрысіс» як адказ на кнігі Пятра Скаргі «*Synod Brzeski*» (Вільня, 1596) і «*Obrona synodu Brzeskiego*» (Кракаў, 1597), таму і даў свайму твору такую назву. Па-за межамі гэтага кантэксту назва «Антырызіс» можа падацца незразумелай, аднак яна выключна арганічна ўпісваецца ў «анамастыкон» рэлігійна-палемічных твораў канца XVI стагоддзя.

Аўтарам «Антырызіса» лічыцца адзін з «галоўнейшых архіэктараў» (па трапным выразе С. А. Падокшына [20, с. 4]) Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 г. — Іпацій Пацей. На нашу думку, дата нараджэння адыграла немалаважную ролю ў станаўленні яго як духоўнай асобы (падрабязней гл. ніжэй), а таму лічым неабходным паведаміць, што нарадзіўся Адам Львовіч Пацей, у будучым Іпацій, 12 красавіка (па новым стылі, 1 красавіка — па старым¹) 1541 г. Зямны шлях яго скончыўся 18 ліпеня (па новым стылі) 1613 г.

Пяру берасцейскага і ўладзімірскага ўладыкі (1593—1599), а пазней і першага ўніяцкага мітрапаліта (1599—1613) належыць шэраг друкаваных твораў на старабеларускай і польскай мовах: «Унія» (1595, ст.-бел.), «Справядлівае апісанне ўчынку і справы сінодавай» (1597, ст.-бел.), «Антырызіс» (1599, ст.-бел.; 1600, пол.), «Адказ на ліст Мялецця, патрыярха Александрыйскага» (1601, ст.-бел.), «Гармонія» (1608, ст.-бел., пол.), «Рэляцыя» (1609, пол.), «Ліст да князя Канстанціна Астрожскага» (1598, ст.-бел., пол.), «Отпіс на ліст клірыка Астрожскага» (каля

¹ У 1582 г. быў прыняты спецыяльны эдыкт папы Грыгорыя XIII аб зменах у календары, у адпаведнасці з якім належала прамінуць 10 дзён, а таму пасля 4 кастрычніка наступіла адразу 15 кастрычніка. Так, напрыклад, невядомы ўдзельнік Берасцейскага сабора 1596 г. піша: *На день зъѣзду, зложоный шостого Октебра по старому, а 17 по новому, сходилися духовенство и рыцерство, послы...* [1, с. 144].

1599, ст.-бел., пол.). На жаль, з твораў Пацея не захаваліся: «Размова берасцяніна з братчыкам» (1604), «Уваскрослы Налівайка» (1607), «Ерасі, невуцтва і палітыка папоў і мяшчан віленскага брацтва» (1608). З некалькіх соцень рукапісных прамоў, казанняў, гутарак і павучанняў, складзеных Пацеем на старабеларускай мове, захавалася толькі частка. У 1677 г. 74 казанні былі сабраны і выдадзены асобна, а ў 1714 г. яны выйшлі ў перакладзе на польскую мову. Пацей напісаў прадмову, пераклаў на старабеларускую мову і ў 1597 г. выдаў пад адной вокладкай дзве знакамітыя кнігі Скаргі «Synod Brzeski» (Вільня, 1596) і «Obrona Synodu Brzeskiego» (Кракаў, 1597), якія адыгралі вельмі важную ролю ў гісторыі рэлігійнай палемікі, звязанай з Вялікім Княствам Літоўскім. Пацей таксама лічыцца аўтарам кнігі пад назвай «Абарона Фларэнцінскага сабора» (Вільня, 1604). Гэта кірылічны варыянт рэлігійна-палемічнага твора «Obrona s. Synodu Florenskiego» (Вільня, 1603), і ён істотна адрозніваецца ад польскамоўнага выдання, аўтарам якога быў Пётр Фёдаравіч або Іосіф Ручкі [7, с. 138]. Унікальны кірылічны экзэмпляр гэтай кнігі сёння знаходзіцца ў бібліятэцы Ватыкана ў Рыме.

Верагодна, пярэ і намаганням Пацея належыць і да сёння малавядомы друкаваны твор пад назвай «Ключ на пасхалію» (поўная назва *Ключь на пасхалию водлѣзь нового календаря римскаго направлень, черезь Леонарда Авела Епископа Сионьскаго. В Рыме, В дрѣкарни Апостольско Ватыканьско. рокѣ Божьего Тисеча ф.ч.с.*) [15, с. 22—28; 23]. У дарэвалюцыйнай бібліяграфічнай літаратуры ён вядомы як «Книга о новомъ календарѣ» [11, с. 259—260], «Календарь новый» [18, с. 23—24], «Календарь» [10, с. 9—15]. Надрукаваны — «Ключ на пасхалію» падчас візіту Іпація Пацея і Кірыла Цярлецкага ў 1595 г. у Ватыкан. Два лісты арыгінала некалі знаходзіліся¹ ў Віленскай публічнай бібліятэцы і лічыліся адзінымі вядомымі [18, с. 23]. На жаль, іх, як і многія іншыя рарытэты бібліятэкі, напаткаў лёс страты і небыцця. Сёння твор вядомы ў адзіным экзэмпляры і захоўваецца ў Ватыканскай бібліятэцы. Дарэчы, з таго рымскага падарожжа ў Брэст Пацей прывёз абраз Божай Маці (копію абраз Божай Маці з базілікі Санта Марыя Маджора — адной з чатырох галоўных базілік Рыма), які сёння ўшаноўваецца як цудадзейны, пацвярджэннем чаго стала яго ўрачыстая каранацыя ў 1996 г. Абраз Божай Маці Берасцейскай — першы з сямі каранаваных абразоў на прасторы постсавецкай Беларусі. Сёння абраз знаходзіцца ў Крыжаўзвіжанскім касцёле г. Брэста.

Імя Іпація Пацея звязана з адной амаль дэтэктыўнай гісторыяй пра адкрыццё дакумента 1476 г. — «Эпістоліі да папы рымскага Сікста IV». Нібыта сярод старажытных рукапісаў царквы ў Крэве была знойдзена і дадзеная «Эпістолія». З яе тэксту вынікае, што ў 1476 г., больш як за сто гадоў да берасцейскіх падзей, тры духоўныя іерархі, у тым ліку і Кіеўскі мітрапаліт Місціл, і 13 свецкіх асоб з Вялікага Княства Літоўскага звярнуліся да папы рымскага Сікста IV з адабрэннем ідэі аб пераходзе пад яго духоўную ўладу. Натуральна, Пацей як адзін з самых галоўных арганізатараў і праваднікоў уніі не мог не скарыстацца з магчымасці яшчэ раз даказаць *уторным* (тым, хто не хацеў прызнаць і прыняць унію), што вяртанне да царкоўнай аднасці (менавіта так ён разумееў злучэнне праваслаўя і каталіцызму пад адзінствам рымскіх папаў) раней ужо праводзілася ў Вялікім Княстве, а таму няма ніякіх прычын для непрыняцця Берасцейскай уніі, якая толькі падмацоўвае факт старажытнага злучэння. Каб пацвердзіць аўтэнтычнасць старажытнага

¹ А. І. Мілавідаў, які апісаў кірылічныя старадрукі Віленскай публічнай бібліятэкі, так паведамляе пра знаходку гэтага твора: «Некоторые листы драгоценных и даже теперь совсем исчезнувших изданий найдены были в самой же публичной библиотеке при ее детальном описании, при чем эти листы иногда оказывались на переплетах и обложках книг. Так был найден заглавный лист неизвестной до того библиографам книги «О календарѣ новомъ»» [18, Предисловіе, с. 6].

рукапісу, Пацей нават наладзіў у віленскім магістраце «экспертызу», па выніках якой было зроблена і запісана *до книг мѣстных радецьких* неабходнае заключэнне аб сапраўднасці «Эпістоліі» (Грамата, 197—198). Пасля чаго ў 1605 г. намаганнямі Пацея «Эпістолія» была выдадзена ў кірылічным варыянце, а таксама на польскай мове і такім чынам даведзена да грамадства. Праўда, сумненні ў аўтэнтычнасці твора, апублікаванага Пацеем, бліскучым майстрам мастацкага слова, доўгі час заставаліся. Нават Я. Карскі ў сваім вядомым аглядзе беларускага пісьменства піша пра «Эпістолію» як пра падлог [12, с. 202]. У сучаснасці найбольш грунтоўнае навуковае даследаванне «Эпістоліі» здзейснена Г. Я. Галенчанкам і дэталёва прадстаўлена ў яго аўтарытэтай манаграфіі «Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV — сярэдзіны XVI ст.» [7, с. 137—141; гл. таксама 6]. На падставе аналізу гістарычных, бібліяграфічных і літаратурных крыніц і — самае галоўнае — вядомых на сённяшні дзень спісаў і перадрукаў «Эпістоліі», аўтар манаграфіі прыходзіць да заключэння аб сапраўднасці дакумента, некалі апублікаванага Пацеем [7, с. 308].

Сёння вядомы і тэкст духоўнага завяшчання Пацея — тастамента — у адпаведнасці з якім пахаваць яго маглі ў адным з чатырох месцаў: Уладзіміры на Валыні, Брэсце, Вільні, Навагародку (Тастам., с. 391—396). Як лічыць С. А. Падокшыні, такі выбар Пацея «ўскосна сведчыць пра яго жаданне быць пахаваным на роднай беларускай зямлі» [20, с. 11]. Ва ўсіх чатырох гарадах знаходзіліся епіскапскія рэзідэнцыі. Але, галоўнае, з кожным з гэтых месцаў былі звязаны пэўныя падзеі яго бурлівага жыцця. Памёр першы ўніяцкі мітрапаліт ва Уладзіміры на Валыні, дзе і пахаваны.

У адпаведнасці з тагачаснай традыцыяй усе творы, якія прыпісваюцца яму Пацея (натуральна, за выключэннем лістоў і тастамента), выйшлі без указання яго імя — ананімна. Аўтарства сваё Пацей не тое, каб старанна хаваў, але і не афішыраваў. Можна быць, лічыць, што літаратурная палеміка — справа не адпаведная яго высокаму духоўнаму сану. Магчыма, працягваў старажытную літаратурную традыцыю не называць імя аўтара. Ці разумеў, што ўдзел у літаратурнай палеміцы можа пагражаць асабістай бяспецы¹. Ва ўсялякім разе ні ў водным сваім палемічным творы ён не дае фактычных падстаў для пазнання асобы аўтара, які амаль паўсюдна прэзентуецца як хрысціянскі свяшчэннік. Так, у «Справядлівым апісанні ўчынку і справы сінодавай» аўтар піша пра сябе як пра *одного зъ преложонныхъ дѣховныхъ церкви рѣское* (Справ. апіс., А). У «Гармоніі» ён ніяк сябе не называе, абыходзячы такую неабходнасць. І толькі аднойчы ў творы, з якога пачалася палемічная літаратурная дзейнасць Пацея, — «Унія» — ён рыгарычна ўсклікае: *А намъ, горкимъ часто епископамъ* (тут і далей выдзяленне наша — М. С.), *которые власть не отъ посполитого человека, але отъ Бога и отъ порадныхъ пастырей въ церкви Божой постановленыхъ зъ рукоположеніемъ ихъ маемо, не маеть быти волю о лѣшиомъ порадку въ церкви Божой и о направѣ старатися!* (Унія, 3-Аг). Менавіта гэтае слова даследчыкі прыцягваюць як сведчанне таго, што аўтар твора меў сан вышэйшай (трэцяй) ступені — епіскапа. Праўда, гэтае ж слова можна разумець і ў больш агульным сэнсе — «духоўны кіраўнік», асабліва калі ўлічыць, што ў грэчаскай мове, з якой яно паходзіць, слова *episcopus* мае значэнне «наглядчык». У такім агульным значэнні гэты назоўнік цалкам стасуецца з прыведзеным кантэкстам. Паказальна, што больш нідзе, наколькі нам вядома, Пацей-аўтар не называе сябе епіскапам.

Непасрэднае тлумачэнне таго, чаму «Антырызис» выйшаў без указання імя аўтара, знаходзім на самым пачатку твора ў польскамоўнай частцы, бо адпаведная кірылічная не захавалася (Antir., 12—13; пераклад наш. — М. С.):

¹ Пазней, у ліпені 1609 г., на Пацея, які ішоў праз рынак у Вільні, і сапраўды быў здзейснены замах, у выніку якога першы ўніяцкі мітрапаліт страціў два пальцы на левай руцэ.

Паколькі ён сам сваё ўласнае імя ўтаіў і ў сваёй кніжцы назваць не захацеў і сам сябе нягодным, каб людзі яго ведалі, асудзіў, — таксама і я, які тую справу на сябе ўзяў, каб на некаторыя яго баламутні, хоць і не на ўсе, адпісаць, не называю свайго імя ў гэтым адказе маім, хаця і мог бы зрабіць гэта бяспечна, бо праўды, якой тут у пісанні маім як моцнага фундаменту трымаюся, дасць Пан Бог, не паўстыдаюся. Але раз ён як нягодны сам сваё імя затаіў, то і мне не годна свайго імя такому называць. Але калі лічыць сябе сумленным, няхай падпішацца пад сваёй кнігай. А я не толькі таксама мог бы яму сваё імя ў пісьме назваць, але і сам, безумоўна, на кожным месцы адпавядаць яму буду і няпраўду яго і блюзнэрства яўнае паказаць яму гатовы. Такім чынам, галоўны аргумент аўтара «Антырызиса» — этычны — немагчымасць стаць на адзін узровень з «нягодным» ананімным аўтарам «Апокрысіса». Разам з тым аўтар «Антырызиса» запэўнівае, што, калі аўтар «Апокрысіса» назаве сябе, то і ён абавязкова адкрые сваё імя.

У «Антырызисе» аўтар адсылае чытача, які захацеў бы больш даведацца пра берасцейскія падзеі, да сачынення «Справядлівае апісанне ўчынку і справы сінодавай»¹: *Пойдемъ же до поступку того соборыца ихъ противнога (тут гаворка ідзе пра праваслаўны сінод, які праходзіў асобна — заўвага наша, М. С.): якій былъ, где и на которомъ мѣстѣ, и съ кимъ? Хочешъ ли ведати, хрестіаньскій брате, чытайъ собе книжъки Рускіе, друкованые у Вильни, въ року 1597, не тые, на которые Филялетъ одписъ чынить, але другіе, которымъ напишъ: Справедливое описанье поступку и справы сыноду Берестейского. Хотѣшь и то добре ведаемъ, ижъ противницы наши где-кольвекъ ихъ достати могутъ, папаятъ, а то, жебы ся люде хитрости ихъ не доведати.*

Виакъ же и въ тыхъ моихъ книжкахъ на своемъ мѣстѣ, каждое речи, яко ся што дѣяло, прыпомнети не пробачу. (Антыр., 33)

Пазбаўленыя наступнага кантэксту выдзеленыя словы, здавалася б, і сапраўды прама ўказваюць на тое, што аўтарам і «Справядлівага апісання ўчынку і справы сінодавай» і «Антырызиса» з'яўляецца адна і тая ж асоба [гл., напр., 21, с. 105]. Пагаджаемся з гэтай высновай, аднак прыходзім да яе на падставе агульнасці моўна-стылявых характарыстык тэкстаў: падабенства мовы, вобразных сродкаў, спосабаў вядзення палемікі і інш. А вось працяг прыведзенага вышэй абзаца сведчыць пра тое, што аўтар пад тымі сваімі кніжкамі меў на ўвазе якраз «Антырызис», а не «Справядлівае апісанне ўчынку і справы сінодавай»: *Виакъ же и въ тыхъ² моихъ книжкахъ на своемъ мѣстѣ, каждое речи, яко ся што дѣяло, прыпомнети не пробачу* (не праміну прыгадаць. — М. С.). *Только для Пана Бога прошу всихъ правоверныхъ хрестіанъ: уважъте то у себе — слушне ли и справедливе зъ митрополитомъ и зъ владыками сторона противная поступовала, бы тежъ и найвинънейшыми быти мели? Бо хотя тежъ Филалетъ широко тую речъ розъветъ, листовъ и привилевъ въ книжки свое накласть, але на якомъ фундаменте то збудовалъ — кожний бачный (уважлівы. — М. С.) розъсудити можетъ. На што все, кды прыйдетъ до которое речи, порядкомъ на своемъ мѣстѣ откажетъся ему.* (Антыр., 33—34)

І менавіта ў «Антырызисе», калі дойдзе справа да разгляду акрэсленых пытанняў, будзе дадзены адказ на іх. Невыпадкова ў апошнім сказе дзеясловы маюць форму будучага часу.

¹ А ў самім «Справядлівым апісанні ўчынку і справы сінодавай» Пацей спасылаецца на кнігу Пятра Скаргі «O rządze u jedności koscioła Bożego pod iednym pasterzem» (Кракаў, 1590): *А кто хочетъ в томъ ведати ѿсылаемъ его до швыхъ книжокъ ѿ князя Петра Скарги в порядкъ и единости церкви божое выданыѣ попольскѣ, в рокѣ, афч.* (Справ. апіс., Ад).

² Параўн. яшчэ: *nie kładę imienia swego w tymъ responsie moim* (Антыр., 12) — не называю імя свайго ў гэтым адказе маім — паведамляе Пацей літаральна на першых старонках «Антырызиса», разумеючы пад адказам гэты ж твор (гл. вышэйпрацытаваны ўрывак).

Такая наша трактоўка дадзенага пасажа грунтуецца і на разуменні адметнасці старажытнага займенніка. Справа ў тым, што ў сучаснасці мы супрацьпастаўляем гэты ('бліжэйшы') і той ('адалены', 'іншы') прадметы гаворкі, паказваючы на іх адпаведнымі займеннікамі. Аднак у старабеларускай мове ўказанне на адалены прадмет «стаў выконваць займеннік той (тотъ), а паказальнік на бліжні прадмет сей (сий), сия, сие выпаў, функцыю апошняга ўзяў на сябе ўказальны займеннік геты(й), гета(я), гета(е), што ўзнік шляхам складання форм той (тотъ), тая (та), тое (то) з указальнай часціцай ге. У старабеларускіх помніках гэты займеннік **пашырэння не атрымаў**, фіксацыя яго тут абмяжоўваецца спарадычнымі выпадкамі» [4, с. 119]. Такім чынам, паколькі займеннік геты(й) у літаратурнай мове таго часу фактычна не выкарыстоўваўся, можна канстатаваць, што ў прыведзенай цытаце адсутнічае і супрацьпастаўленне, выражанае сучаснымі займеннікамі гэты ('бліжэйшы') і той ('адалены', 'іншы'). Да ўказальных займеннікаў старабеларускай мовы акрамя той (тотъ) і сей (сий) адносіліся і займеннікі онъ (оний), овъ (овий)¹. Аднак выкарыстоўваліся яны значна радзей і мелі значэнне, блізкае значэнню займенніка той (тотъ). Лічым, што ў дадзеным кантэксце выраз **въ тыхъ моихъ книжкахъ трэба суадносіць менавіта з «Антырызісам»**, а таму ён не можа лічыцца сведчаннем прыналежнасці аўтарства «Антырызіса» і «Справядлівага апісання ўчынку і справы сінодавай» адной і той жа асобе, пра што сведчыць, як ужо гаварылася вышэй, найперш агульнасць моўна-стыляных характарыстык абодвух тэкстаў, а зусім не дадзены пасаж.

Няхай сучаснага чытача не бянтэжыць форма множнага ліку назоўніка, які абазначае насамрэч адзін твор: **въ тыхъ моихъ книжкахъ** — мы маем справу з традыцыйнай формай, якая ўзыходзіць да старажытнага назоўніка **кѣнигы** ('кніга'). Дарэчы, у «Отпісе на ліст клірыка Астрожскага» Пацей адсылае чытача **до книжокъ, названыхъ Антирызисъ** (Отпіс, 542), выкарыстоўваючы ізноў жа форму множнага ліку.

Думаецца, многія з тагачасных чытачоў здагадваліся, хто стаіць за радкамі ананімных кніг, што так хвалявалі грамадства, занятае спрэчкамі вакол царкоўнага аб'яднання. Але, напэўна, не ўсе ацанілі дасканаласць імя аўтара. Самі па сабе імя і прозвішча — **Іпацій Пацей** — з'яўляюцца своеасаблівым прыкладам мастацкіх адносін да слова, якім віртуозна валодаў іх носьбіт. Свецкае імя Пацей — Адам Львовіч; Іпаціем ён стаў у 1593 г., падчас прыняцця пострыгу. Вядомы тэкст граматы ад 20 сакавіка 1593 г., пасланай каралём Жыгімонтам III Кіеўскаму мітрапаліту Міхаілу, з рэкамендацыяй Пацей на пасаду епіскапа Уладзімірскага і Берасцейскага і загадам пасвяціць яго *водлугъ закону Греческого на тотъ станъ духовный епископскій* [1, с. 62—63]. А ўжо і красавіка (па старым стылі) упаўнаважаныя прымалі маёмасць, належную новаму ўладыку [25, с. 29]. На нашу думку, цырымонія пострыгу магла адбыцца 30 або 31 сакавіка (па старым стылі). Менавіта ў гэты дзень праваслаўная царква, што захавала *стары* календар, ушаноўвае памяць свяшчэннамучаніка Іпація Гангрскага², які ў такім

¹ Параўн., у вышэйпрыведзенай цытаце: *Всылаемъ его до моихъ книжокъ* (Справ. апіс., Ад) — адсылаю яго да **тых** кніжак.

² У праваслаўным месячаслове вядомы Іпацій (дзень памяці 14.12 — даты падаюцца па старым стылі), Іпацій Візантыйскі, мучанік (3.06), Іпацій Гангрскі, свяшчэннамучанік, епіскап (31.03; 16.11), Іпацій Эфескі, свяшчэннамучанік, епіскап (21.09), Іпацій Пярсідскі, свяшчэннамучанік, епіскап (20.11), Іпацій Пячорскі, цалебнік (28.08; 31.03), Іпацій Руфіанскі, ігумен (31.03), Іпацій Сінайскі, прападобны мучанік (14.01), Іпацій Трыпалійскі, мучанік (18.06). (Паводле сайтаў <http://days.pravoslavie.ru> і <http://pravoslavie.by>). Такім чынам, на 31.03 прыходзіцца ўшаноўванне памяці ажно трох Іпаціёў: цалебніка Іпація Пячорскага, ігумена Іпація Руфіанскага, свяшчэннамучаніка Іпація епіскапа Гангрскага. Лічым, што нябесным апекуном Пацей стаў менавіта свяшчэннамучанік Іпацій епіскап Гангрскі, якога асабліва шанавалі праваслаўны Усход.

разе можа лічыцца нябесным апекуном прыняўшага манаства Пацея. Урачыстая хіратанія Пацея адбылася 27 мая (па старым стылі) [25, с. 29]. Вельмі важна, на наш погляд, што дзень прыняцця Пацеем манаскага імя амаль супаў з яго ўласным днём нараджэння — 1 красавіка (па старым стылі), а прозвішча рода, да якога ён належаў, — *Пацей* — паходзіць ад імя дзеда Адама Львовіча, якога звалі *Іпаціем (Пацеєм)*¹. Грэчаскае па паходжанні імя *Іпацій* ('найвышэйшы') на беларускай моўнай глебе трансфармавалася. Паводле назіранняў М. В. Бірылы, «ИПАТИЙ Зарэгістравана ў XVI і XVIII стст. 7 разоў у форме *Патей* [...] можна рэканструяваць 18 форм і варыянтаў імені *Іпатый*: *Іпат, Пацей, Пацейка, Пацяйчук, Пац, Пацка, Пацай, Пацяйка, Пацук, Пацэй, Пацэйка, Пацяян, Пацялян, Пацяла, Пацяна, Пацянка, Пацяошка, Пацяотка*. У Беларусі, па сведчанні помнікаў пісьменнасці і СБП, ужываліся дзве ўсходнеславянскія формы: форма на [-ей] у варыянтах *Пацей, Пацэй* і форма без канцавога [-ий] — *Іпат*.» [3, с. 90]. Такім чынам, словазлучэнне *Іпацій Пацей* ёсць па сутнасці паўтарэнне аднаго і таго ж уласнага імя, змененага фанетычна, дзякуючы чаму спалучэнне і набыло такое гарманічнае гучанне.

Ці ведаў Пацей пра фанетычную дасканаласць уласнага імя і прозвішча? Думаем, што Пацей, які не толькі шанаваў мастацкае слова, але і сам вельмі ўмела ім карыстаўся, разумеў і цаніў сугучча ўласных імя і прозвішча. Па даўняй хрысціянскай традыцыі ён, як асоба духоўная, называе толькі імя, без прозвішча, і ўказвае свой сан: *Іпатеі епіскап, властною рукою* [1, с. 68, 70]; *Іпатеі епіскап Володимерскій и Берестейскій* [1, с. 81, 93]. У лісце ад 3 чэрвеня 1598 г. да князя Астрожскага Пацей называе сябе ў адпаведнасці з тагачасным лістоўным этыкетам: *многогрешный слуга церкви Божое и богомолець его королевское милости и ваше княжецкое милости Ипатеі, епіскап Володимерскій и Берестейскій* (Ліст, 435). А пад лістамі да Кіеўскага мітрапаліта Міхаіла (ад 16 снежня і 11 лютага 1595 г.) Пацей, як малодшы па сану, падпісаўся *Вашей милости, моего милостивого пана и старшого, слуга и сынъ послушный, смиренный Ипатеі епіскап* [1, с. 82, 86]. Пад духоўным завяшчаннем самога Пацея знаходзім подпіс *Ипатеі архіепіскап властною рукою сесь тестаментъ подпісалець* (Тастам., с. 395). Радзей пад дакументамі сустракаецца подпіс Пацея з указаннем імя і прозвішча. Так, напрыклад, дапаўняў тастамент Пацея рэстр, напісаны на польскай мове, які рэгуляваў падзел рухомай маёмасці і быў падпісаны *Hipatius Pocięy, mitropolit Kiowsky i wszystkiey Rosi, wladyka Włodzimierskiy i Brzescky, własna ręka* [2, с. 415]. А ў гэтым тастаменты чытаем: ... я, *Ипатеі Потеі, Божою милостию архіепіскап митрополитъ Киевський, Галицкий и всея Руси, владыка Володимерскій и Берестейскій...* (Тастам., с. 392). Пад іншым вельмі важным дакументам — саборнай граматай ад 8 кастрычніка 1596 г. аб прыняцці уніі — епіскап Уладзімірска-Берасцейскі падпісаўся другім пасля Кіеўскага мітрапаліта Міхаіла: *Ипатеі Потѣй, Божою милостью епіскап Володимерскій и Берестейскій, рукою властною* [1, с. 141]. Імя і прозвішча *Ипатія Потѣя, прото-оронія, епіскапа Володимерского и Берестейского* называюцца і ў самім гэтым саборнай граматы [1, с. 141], а таксама і ў акружнай каралеўскай грамаце ад 14 чэрвеня 1596 г., дзе паведамляецца, што *выправлены были послами до светого папежа, до столицы апостольской Римской, велебные, Ипатеі Потей епіскап Володимерскій и Берестейскій, и Кирило Терлецкій, ексарха, епіскап Луцкій и Острозскій* [1, с. 97]. А пры ўнясенні ў гродскія, земскія і інш. афіцыйныя кнігі дакументаў, якія былі складзены пры жыцці Уладзімірска-Берасцейскага епіскапа і ў якіх сустракаецца яго імя, выкарыстоўваюцца формы накішталт *в Бозе велебный*

¹ *Пацей*, шляхецкі род герба «Вага». Родапачынальнік Ходзька Каранеўскі, сын якога Тышка за службу ў вялікага князя Казіміра [1440 — 92] атрымаў некалькі вёсак у Камянецкай воласці. Ад імя яго сына Пацея пайшло родавае прозвішча [4, с. 420].

отец Ипатеѣ Потей, митрополит Киевский, Галицкий и всея Руси, владыка Володимирский и Берестейский [гл. 2, с. 312, 320, 330, 338, 342, 387, 389, 390, 391, 392, 399, 411, 415]. Такім чынам можна адзначыць, што форма афіцыйнага імя на мяжы XVI — XVII стст. была абумоўлена сферай выкарыстання: у рэлігійнай сферы ўказваліся толькі імя і сан, а ў афіцыйна-справавой сферы ўказваліся імя, прозвішча і сан, прычым існавалі досыць сталыя адпаведныя формулы гэтага ўказання пры адначасовай магчымасці іх вар'іравання.

Большасць твораў Іпація Пацея напісана на тагачаснай літаратурнай мове Вялікага Княства Літоўскага, якую досыць умоўна (паколькі яна не можа лічыцца ні набыткам выключна беларускім, ні набыткам выключна ўкраінскім) мы называем старабеларускай, частка — на тагачаснай польскай. Цалкам натуральна, што гэтыя тэксты ўжо неаднаразова выступалі аб'ектам лінгвістычных даследаванняў, аднак ґрунтоўныя працы аб мове твораў Пацея яшчэ наперадзе. Дарэчы, на іх неабходнасць ужо даўно звяртаюць увагу не толькі гісторыкі-філолагі, але і гісторыкі філасофіі і рэлігіі на землях Беларусі. Так С. А. Падокшыні, разважаючы над нацыянальнай прыналежнасцю Пацея, слушна заўважае: «... тут сваё важнае слова павінны сказаць спецыялісты-філолагі, прааналізаваўшы мову твораў Пацея-пісьменніка» [20, с. 10].

Неабходна адзначыць, што Пацей як майстар мастацкага слова знаходзіўся ля вытокаў беларускай паэзіі. І хаця сёння вядомы ўсяго толькі адзін яго паэтычны твор, напісаны па-польску, тым не менш і яго нельга пакінуць убаку пры даследаванні гісторыі беларускай паэзіі. Тэксту вышэйзгаданай «Эпістоліі» (1605) папярэднічаў вершаваны зварот да чытачоў: у польскамоўным выданні — «*Parentica. Jednego do swej Rusi*» (с. 6 нн. — 7 нн.); на жаль, як паведамляе Г. Галенчанка, «сучаснае месцазнаходжанне кірылічнага выдання невядома» [7, с. 284], можна толькі выказаць здагадку, што ў ім быў пададзены верш на старабеларускай мове. У «Анталогіі даўняй беларускай літаратуры» змешчаны пераклад верша Пацея, таленавіта зроблены Алесем Бразгуновым (гл. Паранэтыка). Але не толькі з-за складання адзінага дайшоўшага да нас верша варта гаварыць пра паэтычную дзейнасць Пацея. Паводле нашых назіранняў, мове яго палемічных твораў уласціва адметнасць, якую можна назваць інтэнсіўнай да рыфмавання выказвання [22]. Праяўляецца яна рознымі спосабамі. Напрыклад, асобныя выказванні пабудаваны так, што выказнікі ў іх утвараюць рад лексем, якія рыфмуюцца і да таго ж маюць выразную стыліявую афарбоўку: *бо за ихъ стараньемъ злость и неправость уведѣ обфитуетъ* (знаходзіцца, пашыраецца. — М. С.), *а любовь стынеть и до конца гинеть* (Унія, 46); *не тоя которыи почнетъ, але которыи доконаетъ, благословенныи бываетъ* (Справ. апіс., Д); *бо не такъ веришь, яко пишеишь, ани такъ пишеишь, яко видишишь (и читаеишь), але што летошого минаеиши* (Антыр., 247); *Моцы светыхъ церковь Восточная завжди въ почтливости мѣла и теперь маеть, и учтиве ихъ ховаеть, храмовъ Божьихъ и антимисовъ безъ нихъ не посвещаетъ* (Гарм., 15 адв.) і інш.

Сучасная даследчыца гісторыі ўніяцтва на Беларусі С. Марозава не толькі звярнула ўвагу на паэтычны талент Пацея, але і вельмі слушна адзначыла, што Пацей стаяў таксама і ля вытокаў айчыннага крыніцазнаўства і гістарыяграфіі — ён не толькі працаваў са шматлікімі крыніцамі, але і ўпершыню надрукаваў адну з іх (маецца на ўвазе публікацыя «Эпістоліі» — заўвага наша, М. С.) [17, с. 168—169]. Фактычна ўсе пісьменнікі-палемісты працавалі з крыніцамі, без прыцягнення якіх немагчыма весці дыскусію, абгрунтаваць уласныя высновы, абвергнуць апанента, зрабіць аўтарытэтную спасылку, пераканаць чытача. Натуральна, Пацей таксама карыстаўся шматлікімі дакументальнымі крыніцамі, і ў гэтым яго літаратурна-палемічная дзейнасць не адрозніваецца прыняцова ад дзейнасці іншых тагачасных пісьменнікаў-палемістаў. Аднак менавіта Пацей быў першым, хто наладзіў экспертызу старажытнай крыніцы і нават атрымаў афіцыйны дакумент ад віленскага магістрата аб яе аўтэнтычнасці. Выпадак па тых часах проста беспрэцэдэнтны.

Літаратурная спадчына Іпація Пацея багатая і вартая самага ўважлівага вывучэння, упэўніцца ў чым можна, пазнаёміўшыся з адным з яго твораў — «Антырызісам».

У адпаведнасці з барочнай традыцыяй поўная назва твора доўгая, віцэватая і змястоўная. Можна толькі выказаць здагадку, што польская назва адпавядае больш ранняй па часе назве кірылічнага варыянта, у якім 24 пачатковыя старонкі не захаваліся. На тытульнай старонцы польскага варыянта пазначана: *ANTIPIPHISIS* або *apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książkę imieniem starożytnej Rusi religij Greckiej przeciw książkom o synodzie Brzeskim napisanym w roku Pańskim 1597. W Wilnie. Przez Daniela Lanczyckiego. Roku Pańskiego 1600.*¹ (Антір., нenum.). Кірылічны варыянт кнігі ўнікальны — сёння вядомы адзіны экзэмпляр, які захоўваецца ў фондзе старадрукаваных кніг Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў (былы Цэнтральны дзяржаўны архіў старажытных актаў) у Маскве [13]. Мяркуючы па яго апісанні [гл. 13], гэта той самы старадрук, які некалі належаў Маскоўскаму галоўнаму архіву Міністэрства замежных спраў і паводле якога была выканана публікацыя ў «Рускай гістарычнай бібліятэцы» (Антыр., гл. прадмову да ўсяго тома, с. VI). Цалкам верагодна, што гэта і той самы экзэмпляр, які некалі належаў князю М. А. Абаленскаму і паводле якога ў чацвёртым томе «Актів, относящихся к истории Западной России, собранных и изданных Археологическою комиссиею» была зроблена публікацыя працываных у «Антырызісе» дакументаў [1, с. 88—90, 63—66, 97—99]. Ва ўсякім разе пасля ліста Пацея да князя Астрожскага змешчана наступнае ўказанне: «Выписано изъ старопечатной ветхой книги, содержащей в себѣ апологию Уніи. Она вся напечатана курсивными литерами, въ 4 д. л. на 547 страницахъ, въ числе которыхъ **недостаётъ однако несколькихъ тетрадей въ началѣ книжки, также и листа выходнаго**, а потому заглавіе ея опредѣлить съ точностію трудно. Экзэмпляр этой рѣдкой книги принадлежитъ Члену Археологической Комиссии, князю М. А. Оболенскому» [1, с. 90].

Кірылічны варыянт «Антырызіса» ўяўляе сабой кніжку фарматам у 4°, надрукаваную курсіўным шрыфтам, адным (чорным) колерам. Непасрэдна твор займае 415 старонак, аднак ацалелі не ўсе з іх. Як гэта часта здараецца са старажытнымі кнігамі, найбольш пашкоджаным аказаўся менавіта пачатак. Кірылічны тэкст пачынаецца ажно з 25 старонкі, старонкі 29 — 32 адсутнічаюць, далей старонкі ідуць, пачынаючы з 33; не захаваліся і старонкі 263 — 270. Замыкае твор зварот да хрысціян, злучаны з выбаркай з прывілеяў каралёў Рэчы Паспалітай і аўтарскімі каментарыямі (старонкі 406 — 434). У самым канцы кірылічнага варыянта (як, дарэчы, і польскамоўнага) змешчаны два самастойныя творы: «Ліст Іпація Пацея да князя Астрожскага» (434—476), «Отпіс на ліст некага клірыка Астрожскага» (481—547).

Польскамоўны варыянт кнігі мае 181 старонку і пачынаецца з тытульнай, на якой размешчаны загаловак і адварот якой пусты; старонкі 1 — 3 займае прысвячэнне канцлеру ВКЛ Льву Сапегу, напісанае на лаціне; далей (старонка 4) размешчаны таксама лацінамоўны ліст з канцэлярыі Яна Замойскага, у якім, між іншым, гаворыцца, што сам князь нічога не ведаў ні пра прысвечаны яму «Апокрысіс», ні пра яго аўтара. На 5 старонцы яшчэ раз падаецца назва кнігі і змешчана невялікае ўпрыгожанне; старонкі з 6 па 15 займае прадмова да чытача. Астатняя частка польскамоўнага «Антырызіса» пры параўнанні яе з ацалелай кірылічнай выяўляе шэраг тэксталагічных несупадзенняў, аналіз якіх дазволіў навукоўцам прыйсці да

¹ Антырызіс або абарона супраць Крыштафа Філалета, які нядаўна выдаў кніжку ад імя старажытнай Русі грэчаскай веры супраць кніжкі пра сінод Берасцейскі, напісанай у року Панскім 1597. У Вільні. Праз Даніэля Ланчыцкага. Року Панскага 1600. (Пераклад наш. — М. С.)

высновы пра больш позні час стварэння польскамоўнага варыянта «Антырызіса». У адзеле рукапісаў, рэдкай і старадрукаванай кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі можна знаёміцца з мікраформай польскамоўнага тэксту.

Сцісла апісаць змест «Антырызіса» вельмі цяжка, наколькі ў гэтым творы, як і ва многіх іншых рэлігійна-палемічных выданнях таго часу, гаворка ідзе на зладзённыя тэмы, звязаныя з Берасцейскай царкоўнай уніяй. Так, напрыклад, гарача абмяркоўваліся ўмовы і абставіны правядзення царкоўнага сабора, а дакладней — двух асобных царкоўных сабораў, што адбыліся ў 1596 г. у Брэсце: ці на належным месцы праводзіліся, ці была зроблена папярэдняя абвестка пра іх, хто браў у іх удзел, ці маглі прымаць удзел у царкоўным саборы свецкія асобы, і ці могуць яны наогул разважаць пра духоўныя справы, ці мог сабор адбыцца, калі не ўсе ўладыкі прысутнічалі на ім, які з сабораў «важнейшы» — той, дзе знаходзіўся мітрапаліт, ці той, дзе знаходзіўся патрыярх, ці маглі два ўладыкі з патрыярхам адлучыць і асудзіць пяцёх уладык і мітрапаліта і інш. Другое не менш шматлікае кола пытанняў было звязана з абмеркаваннем *всіх пунктовъ науки, о которые церковь Греческая зъ Рымляны споръ ведетъ*, сярод якіх найважнейшыя — гэта пытанні пра паходжанне Святога Духа (філюкве), пра існаванне чыстца (пургаторыя), пра антыхрыста, яго слуг і знакі, пра прыярытэт духоўнай улады (папа рымскі — канстанцінопальскі патрыярх), пра неабходнасць зменаў у календары.

Можна адзначыць, што выступіўшы супраць кнігі Філалета, Пацей, як ён сам сказаў на пачатку свайго сачынення, *na niektore jego balamutnie, chocia nie na wszutkie, odpisal* (Antir., 12). Сапраўды, адны спрэчныя месцы Пацей асвятляе досыць падрабязна, іншыя мінае. Пры гэтым ён аддае перавагу тым пытанням, для аргументацыі якіх можа выкарыстаць якія-небудзь дакументальныя крыніцы, напрыклад, уласную перапіску.

Тэксты кірылічнага і польскамоўнага варыянтаў «Антырызіса» сёння вядомы не толькі ў арыгіналах, але і паводле перавыдання ў 3 томе «Помнікаў палемічнай літаратуры ў Заходняй Русі», зробленага «Рускай гістарычнай бібліятэкай» яшчэ ў 1903 г. На жаль, ацалелы кірылічны тэкст цалкам больш так і не перавыдаваўся. А вось польскі тэкст яшчэ раз перавыдадзены ў 1995 г. ва Вроцлаве (Antirresis). Перавыданне «Антырызіса» магло б спрасціць доступ сучасным даследчыкам, якія вывучаюць яго не толькі з боку мовы і літаратуры, але і як гістарычнае сведчанне, тым больш, што на старонках твора Пацей змясціў шэраг дакументаў — акрамя вялікай колькасці вытрымак, яшчэ і поўныя тэксты: *Листъ княжати его милости першый, дата зъ Люблина, июня 21 дня, року 1593* (Антыр., 95—105); *Листъ другий владыки Володымерьского, писанный до его милости пана воеводы Киевского, зъ Володымера, дата марца 25 дня, року 1595* (Антыр., 117—125); *Листъ владыки Володымерьского до его княжацькое милости пана воеводы Киевского писанный, зъ Рожаньки, июня 16 дня, року 1595* (Антыр., 133—141); *Инструкция¹ пану Лушкоському, до Торуня на сънодь евангелицькій, который маеть быти августа 21 дня* (Антыр., 150—160); *Копия листу единого сенатора до*

¹ Гэтая «Інструкцыя» адыграла не апошнюю ролю ў справе царкоўнай уніі. Ва ўскім разе так, здаецца, лічыў сам Пацей, які вобразна пісаў пра яе: *А тутъ маешь тую нецасливую колоду, которая завалила дорогу до того съноду, которого былъ его коралевская милость зъ добротливое ласки своее позъволити рачиль* (Антыр., 160). Са слоў аўтара «Антырызіса», «Інструкцыя» нейкім чынам трапіла да караля, які быў абражаны як яе зместам, так і дзёркім тонам князя Астрожскага. Пасля гэтага кароль адмовіў у папярэдняе дадзенай згодзе на правядзенне праваслаўнага сабора, які павінен быў адбыцца перад паездкай Іпацыя Пацей і Кірыла Цярлецкага ў Рым і на якім меркавалася давесці да грамадства мэты гэтай паездкі і ўмовы далучэння. У выніку царкоўная унія была заключана ў Ватыкане фактычна без шырокага абмеркавання яе ў Вялікім Княстве Літоўскім, што на ўсе наступныя стагоддзі дало падставы для папрокаў у таемнасці правядзення і — адпаведна — сумненняў у легітымнасці.

его милости пана воеводы Киевского (Антыр., 162—167); листъ папежский (без уступной часткі) (Антыр., 222—227); *Котия зъ листу его королевское милости. 22 марта року 1599¹* (Антыр., 318—320). Акрамя гэтага ў кірылічным варыянце ёсць прывілей пад назвай «*Въ составе пятомъ, уставленіе Великого Костеньтина*» (Антыр., 71—72; праўда, укладальнікі тома не сумняваюцца, што гэты прывілей падложны, пра што і паведамлілі ў зносцы на с. 542), а ў польскім варыянце тэксту змешчаны ліст ад 24 чэрвеня 1591 г. ад імя ўладык Луцкага, Львоўскага, Пінскага, Холмскага, у якім паведамляецца пра іх захады адносна уніі (Антыр., 133—141). На старонках «Антырызіса» можна знайсці вялікую колькасць цытат з самых розных дакументаў: ад пастаноў Усяленскіх сабораў, да каралеўскіх загадаў і прыватных лістоў. Усе яны маюць на мэце пераканаць чытача ў абгрунтаванасці сцвярджэнняў і высоў аўтара «Антырызіса» і выкрыць падман аўтара «Апокрысіса». Думаецца, што наяўнасць сучаснага якаснага перавыдання дапамагла б зацікаўленым філолагам і гісторыкам вырашаць, з'яўляюцца гэтыя дакументальныя аргументы дакладнымі спісамі аўтэнтычных адпаведнікаў ці вынікам літаратурнага таленту самога аўтара.

Акрамя спасылкаў на афіцыйныя дакументы ў тэксце «Антырызіса» багата і спасылкаў на тэксты Свяшчэннага Пісання, творы айцоў царквы і папулярных у той час антычных аўтараў. Так, Пацей заўважае Філалету: *а пометай на оные слова Гомеровы: «якое слово прорчешь, таково ежъ и услышишь»* (Антыр., 385). Дарэчы, у «Отпісе на ліст клірыка Астрожскага» Пацей прыводзіць гэтыя ж крылатыя словы: *паметай же на оные слова поеты зацного Гомеруса, еслись ихъ коли читаль: «яково слово речешь, таково ежъ и услышишь»* (Отпіс, 484—485).

Іпацій Пацей надзвычай эмацыянальны аўтар, які да таго ж цудоўна валодаў жывой народнай мовай, дзякуючы чаму яго тэксты набываюць непаўторны каларыт і робяцца лёгка пазнавальнымі на фоне іншых палемічных твораў таго часу. Ён досыць часта выкарыстоўвае народныя выслоўі, устойлівыя выразы:

- *А тут Филялетъ самъ своею власною сокиркою подтялься* (Антыр., 343);
- *Баба на торгъ гневалася, а торгъ о семь ани ведать* (Антыр., 338);
- *Въ царствии небеснахъ ... бы дашъ Богъ, яко оно мовяты, и за печью усести* (Антыр., 189);
- *Дворъ ... ветрамъ горожонъ* (Антыр., 389);
- *Добре имъ тые травы (стравы — М. С.) прысолодивши, на насъ, безъ насъ урадивши (рашыўшы — М. С.), на швы наши усадили* (Антыр., 151);
- *На то очи розъязвилъ* (Антыр., 233);
- *Опарывшись на молоце, и на воду дмухаетъ* (Антыр., 216);
- *Познають куколь межи тиеницою!* (Антыр., 73); *куколь — 'пустазелле'*.
- *Помені на оную прыказку: собака брешетъ, а ветръ несетъ* (Антыр., 404);
- *Посполите (звычайна — М. С.) съ пустого корча альбо сова, альбо пугачъ вылетаетъ* (Антыр., 384);
- *Пусти только уши на торгъ, зоставъ другое ухо стороне, доведаетъся и большей того, анижъ ся тутъ написано!* (Антыр., 168);
- *Сами бьете, сами жадуете, самижъ бивши и плакати не даете* (Антыр., 332) і *бивши набивши — и плакати не велятъ* (Антыр., 409);
- *Самъ гуду, самъ же и плешу* (Антыр., 290);
- *Умеемся (поведа) своею пядшо мерыти* (Антыр., 328);
- *Што ядовитая слинка до усть прынесла* (Антыр., 383);
- *А протожъ радиль бы-мъ я Филялетови, абы лепей у свою маньтыку смотрель, што въ ней носить, а въ чужую не заглядать* (Антыр., 386). Лексема

¹ Па нашых назіраннях, 22 сакавіка 1599 г. — самая позняя канкрэтная дата, названая ў творы, а гэта азначае, што «Антырызіс» мог быць надрукаваны толькі пазней.

маньтыка не засведчана «Гістарычным слоўнікам беларускай мовы», але там знаходзім лексемы *манть*, *мантня*, *мантыя* 'доўгая шырокая адзежына ў выглядзе плашча' [9, вып. 17, с. 257]. Падобны выраз знаходзім і ў іншым творы, ужо адкрыта падпісаным Пацеем: *Не загледайце ты ў мою маньтыку! смотри свое сукни, што ў ней несеш!* (Отпіс, 488), што сведчыць як пра моўнае падабенства гэтых тэкстаў, так і пра пашыранасць дадзенага выразу ў тагачаснай мове.

• *Але и я на блазна-мъ походить, же ся такъ дольго въ речь удаю зъ шаленымъ холопомъ, который, подобно маслоку опившися, леда што бредитъ!* (Антыр., 404). *Маслокъ* — напой з канаплі, які ап'яняе [24, с. 35]. Гэтая лексема ў XVII ст. была вядома рускай мове [24, с. 35] і, як паказвае вышэйпрыведзены прыклад, старабеларускай мове, а таксама і польскай — у польскім варыянце «Антырызіса» гэтаму фразеалагізму адпавядае *podobno masloku opiwszy się* (Antir., 170). І хаця «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» дадзеную лексему не фіксуе, яе існаванне засведчана ў тэксце «Антырызіса».

• *А тутъ ми вже прыйдетъ съ Ѳчлялетомъ праве яко въ ираньки въступити* (Антыр., 89); ... *якобы вашой княжацкой милости съ кролемъ его милостью въ ираньки вступовати не прыходило* (Антыр., 167). Фразеалагізм *яко въ ираньки въступити* паходзіць з нямецкага выразу *in die Schranken treten gegen j-n, mit j-t* 'выступіць супраць каго-небудзь, паспрачацца, памерыцца сіламі з кім-небудзь' [19, т. 2, с. 364]. У выніку калькавання нямецкага ўстоўлівага выразу з'явіліся адпаведныя польскі *wchodzić w szranki* 'спаборнічаць, мерыцца сіламі' [8, т. 2, с. 405] і старабеларускі *въ ираньки въступити* з такім жа значэннем, як вынікае з прыведзеных прыкладаў.

• *Отожъ, въ тотъ часъ, коли ся кривда и вере и церьквямъ и духовенству вашому таковая деяла, мовчали есте, панове адъверьсары, и черезъ спары на то смотрели есте* (Антыр., 182). Выраз *черезъ спары на то смотрели* ўзыходзіць да польскага выразу *patrzeć przez szpary* 'глядзець скрозь пальцы' [8, т. 2, с. 404].

• *Далеко съ клюбы выпалъ* (Антыр., 250). У «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» лексема *клюба* падаецца са значэннем 'належае становішча, норма' [9, вып. 15, с. 127]; у ім не фіксуюцца канкрэтныя значэнні, якія можна суадносіць з гэтым словам, арыентуючыся на польскую мову, дзе назоўнік *клюба* здаўна выступае з двума асноўнымі значэннямі: 1) дыба; 2) ціскі [8, т. 1, с. 323]. А паходзіць назоўнік *клюба* з нямецкага *der Kloben*, дзе таксама мае вельмі канкрэтныя прадметныя значэнні 1) блок; 2) ціскі; 3) палена; 4) скаба [19, т. 1, с. 1155]. Паказальна, што ў польскамоўным тэкście знаходзім выраз *daleko z kloby wypadł* (Antir., 106), дзе напісанне *kloby* вельмі блізка да нямецкага назоўніка.

• *А будетъ ли Ѳчлялетъ такъ цютливый, же ся укажетъ, хто естъ, не змышляючи собе именъ неналежныхъ, але, скинувши зъ облича тую машкару, которою ся покрываеъ* (Антыр., 93). Назоўнік *машкара* не мае тут ніякага дачынення да машкары — дробных мошак, а з'яўляецца вынікам ўсходнеславянскай адаптацыі запазычанага з французскай мовы назоўніка *masque* < італ. *maschera* < араб. *maschara* 'шут, насмешнік; жарт' [14, с. 465].

А вось некалькі парэмійных шэдэўраў з іншых Пацеевых твораў: *Ано бы лепей гасити, коли у суседа горитъ, анижли коли до твоего даху прыйдетъ!* (Унія, 30); *розъгневавшысе на блохи кожѣхъ хочеш спалити* (Справ. апіс., Кг адв.); *прывавшы до места и за печь* (Справ. апіс., З адв.); *Не мовъ же пышно, бы на зло не вышло. Пану Богу ты поручаю, хотя тебе не знаю* (Отпіс, 488); *не утаитьсѣ шило в меху, але врыхле* (хутка — М. С.) *натечет с ковшом на бразу!* (Отпіс, 542); *покуль бысь ся допросилъ, остылъ бы еси!* (Гарм., 40 адв.); *Отожъ, ваша зъ ними згода, яко зъ огнемъ вода!* (Гарм., 56 адв.).

Пэралік устойлівых выказаў, ужытых Пацеем у «Антырызісе» і ў іншых літаратурных творах, можна працягваць вельмі доўга, не перастаючы здзіўляцца іх трапнасці, моўнай і вобразна-мастацкай дасканаласці. Застаецца толькі

шкадаваць, што парэміяны фонд рэлігійна-палемічных тэкстаў вельмі рэдка выступае ў якасці аб'екта навуковага вывучэння.¹

Эмацыянальнасць аўтара «Антырызіса» асабліва выразна праступае ў яго адносінах да апанента — Хрыстафора Філалета. Якіх толькі эпітэтаў і параўнанняў не шкадаваў першы, каб ачарніць другога! Пацей піша пра Філалета выключна як пра ератыка²: *не есть Русиномъ, але... спроснымъ* (сапсаваным, заганным — М. С.) *геретикамъ* (Антыр., 171); *Арьяниномъ будучи* (Антыр., 253); арьянства — адно з адгалінаванняў пратэстантызму, пашыранае на землях ВКЛ); *збегъ католический* (Антыр., 253); *тому цекарови* (брахуну — М. С.) *геретическому* (Антыр., 363). Філалет для яго — *тотъ баламутъ* (Антыр., 45); *тотъ выкрутачъ* (Антыр., 370); аднойчы ён нават названы *шаленымъ холопомъ* (404), што павінна было страшэнна абразіць аўтара «Апокрысіса», бо закранала яго шляхецкі гонар. Досыць часта Пацей для адмоўнай характарыстыкі свайго апанента выкарыстоўвае вобразныя параўнальныя канструкцыі, сярод якіх варта адзначыць створаныя на базе прастамоўных выразаў: *геретическое баламутни своею скрыте боронитъ, и таитъся, яко гадина подъ травою* (Антыр., 45); *слухай же теперь того листу власного, съ которого Филалетъ, яко шершень, цветки свое выбиралъ* (Антыр., 117); *съ тою неправдою своею, яко сова на светло, не покажешъ* (Антыр., 129); *яко песь — съ тылу кусаючи* (Антыр., 386) і інш.

Аўтар «Антырызіса» звяртаецца да свайго апанента то з выразнай непрыхільнасцю: *О, превротный геретику!* (Антыр., 235); *О, проклятый геретику, ошусте* (ашуканец — М. С.) *людский!* (Антыр., 340); *О вишечная и невыпареная губо!* (о, распусная і бессаромная губа! — М. С.) *яко то смеешь мовити?* (Антыр., 357), то здэкліва-іранічна: *душко милый* (Антыр., 244); *Отожь, небоже страдный!* (Антыр., 405).

Сярод назваў апанента і звароткаў асаблівую цікавасць выклікаюць індывідуальна-аўтарскія неалагізмы. Так у кірылічным варыянце знаходзім складаныя назоўнікі *Филялетъ* і *Филялетка*: *тотъ Филялетъ* (Антыр., 395); *тотъ Филялетка* (Антыр., 362); *А мой милый Филялете!* (Антыр., 244); *Але, пане Филялете, гамуйся!* (стрымайся, вазьмі сябе ў рукі — М. С.) (Антыр., 387); *пане Филялетко* (Антыр., 194). Як вядома, аўтар «Апокрысіса» выступіў пад псеўданімам Хрыстафор Філалет, што перакладаецца з грэчаскай мовы як Хрыстаносец Праўдалюб. Аўтар «Антырызіса» паведамляе: *podobno u sam dyabel, z piekla wylaszzy, nie mogl gorszey nieprawdy zmyslic, iako ten Krysztow Philalet w tych swoich ksiązkach napisal! Ktorego własnicy każdy nazwać może Diawolofor u Philopseudis, aniszli Cristum ferens et amator veritatis*³ (Antir., 7). Абыграўшы лацінскі назоўнік *Philopseudis*, Пацей утварыў новы антрапонім *Филялетъ* — 'той, хто любіць няпраўду'. А вось у «Отпісе на ліст клірыка Астрожскага» Пацей піша пра аўтара «Антырызіса» (г. зн. пра сябе) ва ўласцівай яму манеры

¹ У межах кандыдацкай дысертацыі «Фразеалогія беларускай мовы XVI — XVII стст.» (1980) даследаваў фразеалагізмы, у тым ліку і ў тэкстах рэлігійнай палемікі (на прыкладзе 5-і тамоў «Актов, относящихся к истории Западной России», а таксама 39 тамоў «Актов, издаваемых Виленскою археографическою комиссиею»), Ф. І. Тамашэвіч. З набыткаў айчыннага гістарычнага мовазнаўства ў галіне фразеалогіі можна назваць і кандыдацкую дысертацыю В. К. Мароз «Фразеалогія беларускіх летапісаў» (1986).

² Пацей неаднаразова выразна гаворыць пра тое, што аўтар «Апокрысіса» адрокся ад каталіцтва на карысць пратэстантызму, што ён не вызнае праваслаўе, якое ўзяўся абараняць, а гэта значыць, што Пацей ведаў яго сапраўднае імя. Прыклады тут і далей падаюцца ў тых граматычных формах, у якіх яны адзначаны ў тэксце.

³ Відаць, і сам д'ябал, з пекла вылезшы, не мог выдумаць горшай няпраўды, як гэты Крыштаф Філалет у той сваёй кніжцы напісаў! Кожны можа назваць яго хутчэй Д'ябалосцам і Ілжалюбцам, чым тым, хто носіць Хрыста і любіць праўду! (пераклад наш — М. С.)

ў трэцяй асобе як пра *побожнаго мужа Филотия* (Филотей — ‘той, хто любіць бога’): *И я тебе отсылаю до откazu некаго побожнаго мужа Филотия и до книжокъ, названыхъ Антирызисъ, которые писать противъ вaшого Филыета, показуючи его быти Филансевдомъ, а не Филыетомъ, а то ижъ такъ много часу надъ неправдою стравилъ, которая всему свету явна* (Отпіс, 542). Што цікава, у самім «Антырызисе» аўтар ні разу не называе сябе Філацеєм. Гэтае імя ён, відаць, прыдумаў сабе крыху пазней, пасля ўжо напісання кнігі, калі складаў адказ на ліст клірыка Астрожскага. Вельмі паказальна і імя-мянушка *Филансевдъ*, якое адразу ж асацыіруецца з адпаведным месцам у «Антырызисе» і якое можа ўспрымацца як яшчэ адно сведчанне аўтарства Пацея. У гэтым жа адказе на ліст клірыка Астрожскага знаходзім месца, дзе Пацей, абараняючы Фларэнцыйскі сабор, піша, што ніхто з гісторыкаў не апісаў ніякіх жудасных спраў, якія прыпісваюцца праваслаўнымі гэтаму сабору (тут Пацей мае на ўвазе сачыненне 1598 г. «Гісторыя пра Ферара-Фларэнцыйскі сабор»): *Покажись ми хотя одного такового, который бы хотя словце якое о томъ написаль и таковое баламутни посветчиль! Хиба бысте себе знову якого Филыета змыслили, але и мы тежъ окажемъ не одного Еленхонсевда, которые его выткнути и покажутъ быти Филонсевдомъ!* (Отпіс, 533—534). Зразумела, што пад *Еленхонсевдом* (‘тым, хто выкрывае няпраўду’) Пацей меў на ўвазе сябе як аўтара на той час адзінага, наколькі вядома, літаратурнага адказу на сачыненне Філалета. А першае выкарыстанне імя *Еленхонсевдъ* знаходзім на 13 старонцы польскага тэксту ўсё таго ж «Антырызиса» (кірылічны тэкст першых 24 старонак, на жаль, не захаваўся): *A isz się on nazwał Krysztophorem Philaletem, czym nie tylko rzeczą samą, ale ani słowem nie iest, — słuszniey go ia nazwać mogę Diawolophoron y Philopseudem. Pzeto y ia tesz mogę się nazwać sprawiedliwiew; niszli on, Philoetem y Elenchopseudem: a to — isz, dla miłości y prawdy Bożey, pokazuię ludziom krześciańskim fałsz y nieprawdę jego.*¹ (Antir., 13) Як бачна, і тут Пацей вядзе гульні са складанымі антрапонімамі, што, трэба прызнаць, робіць яго выкрывальныя выказванні мастацка-вобразнымі.

Эмацыянальнасць аўтара «Антырызиса» праявілася нават на ўзроўні структуры самога твора, што бачна асабліва выразна пры параўнанні структуры гэтага сачынення і «Апокрысиса», у адказ на які яно і было напісана: калі Філалет паслядоўна, паступова абвяргае Скаргу, з якім ён палемізуе, то ў «Антырызисе» падыход іншы — у ім абвяргаюцца не ўсе сцвярджэнні, выказаныя ў «Апокрысисе», а пераважна тыя, якія найбольш усхвалявалі Пацея.

Сёння з вялікай доляй верагоднасці можна сцвярджаць: Пацею было вядома, што аўтарства «Апокрысиса» належыць вальнскому шляхціцу-пратэстанту Марціну Бранеўскаму — пра гэта сведчаць як празрыстыя намёкі, так і досыць канкрэтныя выказванні ў «Антырызисе» (гл., напр., с. 171, 174, 217, 253—254). Пацей прама заяўляе: *Y by mi się godziło, ukazał bym go palcem!*² (Antir., 73). Ва многім дзякуючы нястрыманасці Пацея, выказанай ім на старонках свайго сачынення ў адносінах да аўтара «Апокрысиса», імя апошняга сёння не лічыцца загадкай. Вось, напрыклад, адно з найбольш паказальных у справе высвятлення аўтарства «Апокрысиса» месцаў з тэксту «Антырызиса»: *Отожъ и Филыетъ, подобно Арыянинамъ будучи, не можетъ тое про-фесии* (публічнага вызнання

¹ Паколькі ён назваўся Хрыстаносцам Праўдалюбцам, якім ні на справах, ні на словах не з’яўляецца — то я магу назваць яго хутчэй Д’ябаланосцам і Ілжалюбцам. І я таксама магу назвацца справядлівей, чым ён, Праўдалюбцам і Ілжэвыкрывальнікам, таму што для міласці і праўды Божай паказваю людзям хрысціянскім фальш і няпраўду яго. (Пераклад наш. — М. С.)

² І калі б гэта адпавядала маёй годнасці, паказаў бы на яго пальцам! (Пераклад наш — М. С.)

веры — М. С.), которую митрополитъ и владыкове учинили, хвалити: бо ее давно отступилъ, а только светомъ лудить, удаючися за Русина (праваслаўнага — М. С.), котормъ николи не былъ; а гдебы его еще хто лепей перекушилъ, местечками и селами болишими ему посветилъ, певне бы и на Рускую профессию, которое теперь боронитъ, губу отворилъ. Не дивъ протю, же, маючи руце добре намазаныя за то, таковой розъсудокъ о тыхъ речахъ чынить, и того, которого Иисусъ Христосъ слухати розказалъ, яко збегъ католический, слухати не кажетъ, бо давно и Самого Христа Бога правдивого отступилъ. (Антыр., 252—253)

На старонках «Антырызіса» шмат загадак, разгадаць якія можна толькі пры вельмі ўважлівым яго прачытанні з адначасовым паглыбленнем у кантэкст тагачаснай рэлігійнай палемікі, чаго вымагае нават адказ на простае пытанне: калі выйшаў з друку кірылічны варыянт «Антырызіса»? Найперш варта адзначыць, што разыходжання паміж тагачасным і сучасным лічэннем гадоў няма — Новы год у канцы XVI ст. на землях ВКЛ ужо адзначаўся 1 студзеня, што немалаважна, паколькі прыкладна да 1550 г. *новое што*, як тады гаварылі, пачыналася 1 верасня [16, с. 107]. На тытульнай старонцы польскамоўнага варыянта «Антырызіса» пазначана, што кніга выйшла *Roku Pańskiego 1600* (Antir.). І гэта не выклікае сумненняў. Паколькі тытульныя старонкі кірылічнага варыянта не захаваліся, то пра час яго выхаду неабходна здагадацца. Паспрабуем прывесці сціслыя развагі на гэты конт. Выхад «Антырызіса» павінен быў нейтралізаваць створанае «Апокрысісам» (Вільня, 1597¹; Астрог, 1598) уздзеянне на пачуцці і — галоўнае — на рэлігійную свядомасць грамадства. Падрыхтоўка грунтоўнага адказу, дый яшчэ на дзвюх мовах, патрабавала пэўнага часу. Да таго ж якраз у 1599 г. Пацей стаў мітрапалітам, а выкананне адпаведных абавязкаў, безумоўна, вымагала шмат часу і сіл ад 58-гадовага чалавека. У тэксце «Антырызіса», як ужо гаварылася вышэй, самая позняя канкрэтная абазначаная дата — 22 сакавіка 1599 г. Значыць, кірылічны варыянт «Антырызіса» мог выйсці з друку толькі пазней. Паколькі дакладныя даты выхаду кірылічнага і польскамоўнага варыянтаў «Антырызіса» не ўстаноўлены, але вядома, што першы мог быць апублікаваны пасля сакавіка 1599 г., а другі — на працягу 1600 г., то нам падалося правамерным ушанаваць выхад гэтай кнігі ў 2010 г., калі 410-годдзе абодвух варыянтаў кнігі ўжо адбудзецца насамрэч.

Старонкі «Антырызіса» змяшчаюць яшчэ шмат цікавага і могуць даць падставы для розных назіранняў і высноў. Удумлівы чытач можа зрабіць для сябе не адно адкрыццё, уважліва пераглядаючы старажытны тэкст. А таму скажам яму, следам за Пацеем: **И я тебе отсылаю до отказа некакого побожного мужа Филотиа и до книжокъ, названныхъ Антирызис.**

Крыніцы і іх скарачэнні

Antir. — Antirrisis // Русская историческая библиотека. — Т. 19. Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 3. — Петербург, 1903. — Стлб. 477—982; **Антыр.** — Антиррисис // Там же. Стлб. 477—982; **Ліст** — Лист Ипатия Потее к князю Константину Константиновичу Острожскому // Там же. — Стлб. 983—1040; **Отпис** — Отпис на лист некакого клирика Острожского // Там же. — Стлб. 477—982; **Гарм.** — Гармония // Там же. — Т. 7. Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 2. — Петербург, 1882. — Стлб. 169—222; **Унія** — Уния //

¹ Пад прысвячэннем Яну Замойскаму ў «Апокрысісе» пазначана: *Остатнего дня мѣсяца октября, по старожитному, року 1597*. Значыць, кніга магла выйсці ў самым канцы 1597 г. — у лістападзе ці снежні, або ўжо ў наступным годзе, таму што дата прысвячэння не абавязкова супадае з датай выхаду самой кнігі.

Там же. — Стлб. 111—168; **Грамата** — Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV, 1476 года // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. — Киев, 1887. — Ч. 1. — Т. 7. — С. 193—231; **Тастам**. — Потей И. Духовное завещание. Апология унии. 19 ноября 1609 г. // Там же. — Киев, 1883. — Ч. 1. — Т. 6. — С. 391—396; **Справ. апіс**. — Справедливое описание. — Вильня, 1597. (М/ф. НББ); **Паранэтыка** — Пацей І. Паранэтыка // Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII стагоддзя / А. І. Богдан [і інш.]; 2-е выд. — Мінск, 2005. — С. 620—621; **Antirresis** — Pocięj Hircacy. Antirresis abo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiej greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w roku Pańskim 1597. Opracowali J.Byliński i I.Długosz. — Wrocław, 1995. — 288 s.

Літаратура:

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссией. Т. 4. 1588 — 1632. — СПб, 1851. — VIII, 529, 25, 20 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для разбора древних актов. — Киев, 1883. — Ч. 1. — Т. 6. — 182, 939 с.
3. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. — Мінск, 1996. — 326 с.
4. Булыка, А. М. і інш. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. — Мінск, 1979. — 328 с.
5. Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя ў 2-х т. Т. 2. Мінск, 2006. — 792 с.
6. Галенчанка, Г. Я. Пасланне да папы рымскага Сікста IV. Вільня, друкарня Мамонічаў, 1605 г. / Г. Галенчанка // Наш Радавод. Кн. 8: «Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X—XX ст.»: Матэр. Міжнар. «круглага стала», Гродна, 28 — 30.09.1999. — Гродна, 2000. — С. 79 — 107.
7. Галенчанка, Г. Я. Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV — сярэдзіны XVI ст. / Г. Я. Галенчанка. — Мінск, 2008. — 458 с.
8. Гессен, Д. Большой польско-русский словарь: в 2-х т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. — Москва — Варшава, 1979. — Т. 1. — 664 с.; Т. 2. — 664 с.
9. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. — Вып. 1 — 29... — Мінск, 1982 — ...
10. Голубев, С. Библиографические замечания о некоторых старопечатных книгах преимущественно конца 16 и 17 столетий / С. Голубев // Труды Киевской духовной Академии. — Т. 1. — Киев, 1876. — С. 121—161.
11. Каратаев, И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами / И. П. Каратаев. Вып. 1. — Санкт-Петербург, 1878. 280 с.
12. Карский, Е. Ф. Белорусы / Е. Ф. Карский. — Т. 3. Очерки словесности белорусского племени. — Вып. 2. Старая западно-русская письменность. — Петроград, 1921. — 247 с.
13. Кніга Беларусі. 1517—1917: зводны каталог [Электронны рэсурс] / Нацыянальная бібліятэка Беларусі, НДА кнігазнаўства; складальнікі каталога: Г. Я. Галенчанка (д.г.н.), Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч; складальнікі электроннага выдання: Г. У. Кірэева, А. А. Суша, К. В. Языковіч; адказны рэдактар Г. У. Кірэева. — Мінск, 2006.
14. Крысин, Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Российская АН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова / Л. П. Крысин. — Москва, 2008. — 944 с.
15. Лабынцаў, Ю. Рымскі «Ключ на пасхалію» 1596 г. (Да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / Ю. Лабынцаў // Кантакты і дыялогі. Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь. — № 4. — 1996. — С. 22—28.
16. Лозка, А. «Псалтыр» Францыска Скарыны — не першая друкаваная беларуская кніга? / А. Лозка // Роднае слова. — 2009. — № 2. — С. 106—108.
17. Марозава, С. В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 — 1839 гг.) / С. В. Марозава. — Гродна, 2001. — 352 с.

18. Миловидов, А. И. Описание славяно-русских старопечатных книг Виленской публичной библиотеки (1491 — 1800 гг.) / А. И. Миловидов // Отчет Виленской публичной библиотеки и музея за 1907 год. — Вильна, 1908. — 54 с.
19. Павловский, И. Я. Немецко-русский словарь: в 2-х т. / И. Я. Павловский. Москва, 2007. Т. 1: А — М — 1423 с.; Т. 2: N — Z. — 1007 с.
20. Падокшын, С. А. Іпацій Пацей: царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох. — Мінск, 2001. — 118 с.
21. Саверчанка, І. В. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І. В. Саверчанка. — Мінск, 1998. — 319 с.
22. Свістунова, М. І. Аб некаторых стылявых адметнасцях мовы палемічных твораў І. Пацея / М. І. Свістунова // Acta Albaruthenica. — № 7. — Warszawa, 2007. — С. 274—283.
23. Свістунова, М. І. Моўныя асаблівасці «Ключа на пасхалію» (Рым, 1596) / М. І. Свістунова // Матэр. міжнар. навук. канф. «Пісьменнік — мова — стыль», прысвеч. 75-годдзю з дня нарадж. праф. Л. М. Шакуна. Мінск, 15-16.11.2001 г. — Мінск, 2002. — Т. 1. — С. 206—210.
24. Словарь русского языка XI — XVII вв. — Вып. 9. — Москва, 1982. — 358 с.
25. Polski słownik biograficzny. — 1982. — Tom XXVIII/1. — Zeszyt 112. — 208 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 3 чэрвеня 2010 года.

Марына Свістунова
«Да 410-годдзя выдання «Антырызіс»

Рэзюме

Артыкул прысвечаны аднаму з найбольш вядомых і значных твораў рэлігійнай палемікі канца XVI — пачатку XVII стагоддзя, якая ўзнікла як рэакцыя на падрыхтоўку і заключэнне Брэсцкай царкоўнай уніі. Аўтарам не ставілася мэта сістэмнага апісання і аналізу моўных асаблівасцей, і тым не менш значная яго частка закранае менавіта мову твора.

Maryna Svistunova
«Antirisis: To The Anniversary Of 410
Year Of The Date Of The Publication»

The Summary

One of the most important and famous work of theological debates and polemics in the period between the end of XVI century and the beginning of the XVII century is observed in this article. The scholastic discussion of that period may be considered as a certain response to the preparation and contraction of the Brest Church Union. The author didn't aim to describe the system in the whole or to analyze the linguistic means in particular. But still the research covers much of the language characteristics of the "Antirisis" as well.

